

YETIM BOLALAR BILAN OLIB BORILADIGAN PSIXOLOGIK- PEDAGOGIK FAOLIYATLAR

Tulegenova Dilfuza

“Boshlang’ich ta’lim“ yo’nalishi talabasi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

So‘nggi yillarda mamlakatda ijtimoiy yetimlikning oldini olish, aholi va yoshlar orasida sog‘lom oila qurishga mas‘uliyat bilan yondashishni targ‘ib qilish, oilaviy qadriyatlarga ma‘naviy-axloqiy munosabatni shakllantirish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirildi.

Ko‘rilgan chora-tadbirlar tarbiya muassasalari va ularda tarbiyalanayotgan yetim bolalar va ota-onasining qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalar sonini sezilarli ravishda kamaytirishga yordam berdi.

Shu bilan birga, bolalarni joylashtirishning oilaviy hamda boshqa muqobil shakllarini keng joriy etish, ayniqsa, ularni tarbiyalash uchun oilaga qabul qilish (patronat), shuningdek, bolalarni mustaqil hayotga tayyorlash uchun qulay shart-sharoitlar yaratish bo‘yicha qo‘shimcha choralar ko‘rish talab etilmoqda.

Ijtimoiy yetimlikni yanada kamaytirish, yetim bolalar va ota-onasining qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish, ularning jadal ijtimoiy moslashuvi uchun keng imkoniyatlar yaratish, tarbiya muassasalarining ish faoliyatini yaxshilash, shuningdek, jismonan sog‘lom va ma‘naviy yetuk avlodni tarbiyalashda oilaning rolini mustahkamlash maqsadida bir qancha chora-tadbirlar amalga oshiriloqda.

Har qanday davlatda, har qanday jamiyatda ham ota-onasi qaramog‘isiz bolalar bo‘lgan, bor va bo‘ladi ham. Bu holatda jamiyat va davlat bu bolalarning rivojlanishi va tarbiyalanishi mas‘uliyatini o‘z bo‘yniga oladi.

Internat turidagi muassasalarda bola muammolarining o‘rganish bilan shug‘ullanayotgan pedagog va psixologlar shuni aniqlashdiki hayotning ilk davrlaridanoq yaqinlaridan ajralib qolish bolaning keyingi taqdirini oldindan belgilab berar ekan. Onasidan ayrilish va umuman yaqinlaridan ayrilib qolish bolalar rivojida katta ta‘sir ko‘rsatadi.

Bolalik insonning ruhiy bardoshlilik, hayotga qiziqishini, maqsadga intiluvchanligini ta‘minlovchi asosiy xislatlarning shakllanish davridir. Bu ma‘naviy xislatlar betartib shakllanmaydi, ular ota-ona mehri sharoitida, oila bolaga o‘zi va boshqalar uchun mas‘ul bo‘lish, birovga kerakligini sezish

sharoitida shakllanadi.

Ota-onasini yo'qotgan bola bu haqiqatdan ham fojeali olamdir. Ota-onaga ega bo'lish ehtiyoji bolaning eng kuchli ehtiyojlaridan biri.

Ijtimoiy yetimlik muammosi aksariyat rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlarga xos muammo hisoblanadi.

Yetimlikning barcha sabablarini sanab o'tish mushkul, chunki bu turli fan sohalari (tibbiyot, psixologiya, ijtimoiyogiya, pedagogika va boshqalar) olimlari shug'ullanayotgan ko'p aspetkli muammodir.

“Yetim” va “ ijtimoiy yetim” degan tushunchalar bir-biridan farqlanadi. Yetim bolalar bu 18 yoshgacha ota-onasining biri yoki ikkovi vafot etgan bo'ladi. ijtimoiy yetim-biologik ota-onaga ega bo'lgan, biroq ular turli sabablar uning tarbiyasi bilan shug'ullanmaydigan bolalar. Bu holatda unga g'amxo'rlik qilishni davlat va jamiyat o'z bo'yniga oladi.

Ularni boqish, ta'lim berish, himoyalash uchun qonun bilan belgilangan vasiylik shakllari mavjud.

Vasiy deganda muomalaga layoqatsizlarni shaxsiy va mulkiy huquqlarini qo'riqlovchi shaxs tushuniladi.

Yetim bolalarga vasiylik qilish ikki yo'l bilan amalga oshiriladi-bolalaikka olish yoki davlat qaramog'iga topshirish.

Davlat qaramog'iga olishi-bolalikka olinmagan yetim-bolaga uni maxsus muassasalarga joylashtirish orqali tarbiyasi va rivojlanishi uchun sharoitlar yaratib berish. Bola vaqtinchalik qabul qiluvchi oila, bolalar va go'daklar uyi, maktab-internetga joylashtirilishi mumkin. Qabul qiluvchi oila bilan ijtimoiy pedagogik faoliyat yuritish Bolalikka olingan bola turli xildagi qabul qiluvchi oilalarga-bolalikka oluvchi oila yoki vasiyat oilaga borib qolishi mumkin. Ular o'rtasidagi farq shuki birinchi holatda bolani qarindoshlari topib olishadi, ikkinchisida, oila vazifasini bolaga qarindoshlik aloqalari bo'lmagan shaxslar bajaradi. Vasiy oila sud qarori asosida aniqlanadi. Vasiy vazifalariga bolani tarbiyalash va rivojlantirish, uni huquqlarini himoya qilish kiradi. Vasiy bola egaligida bo'lgan ko'char va ko'chmas mulklardan foydalanish va ularni saqlab qolishni ta'minlaydi. Biroq o'zi bu mulkdan foydalanish huquqiga ega emas. Bolalikka oluvchi oila bolaning yuridik jihatdan yangi oilasi hisoblanadi. Bola u oilaning familiyasini olishi mumkin. U oila unga boshqa ism ham berishi mumkin. Bolalikka olingan bolaning barcha huquq va majburiyatlari o'z bolalarining huquq va majburiyatlariga tenglashtiriladi. Bolalikka olish bir nechta

bosqichda o'tishi mumkin: avval bolaga shu mintaqada yangi ota-ona topishga harakat qilishadi, agar buning imkoni topilmasa unda bolalikka oluvchilarni davlatdan tashqarida qidirishadi.

Qabul qiluvchi ota-ona bolali oilalar, bolasiz oilalar, to'liqsiz oilalar, yakka shaxslar bo'lishi mumkin. Odamlarni bolani o'z oilasiga qabul qilishga undovchi bir qator sabablar mavjud. Ular:

-fiziologik sabablarga ko'ra o'z bolasi bo'lmagan holatda bolali bo'lish xohishi;

-o'z bolasining vafot etishi;

-yaqin qarindoshlarining vafot etishi;

-o'z bolalari ulg'aygach yana bolali bo'lish xohishi;

-jamiyatda muhtoj bolalarga rahmdillik hissi;

-yolg'izlik hissi;

-diniy sabab va boshqalar.

Vaqtinchalik qabul oilasi professional mutaxassislar oilasi bo'lgani bilan vasiylik oilasidan farq qiladi. Agar xorij tajribasiga murojaat qilsak, uning bir nechta belgilarini aniqlasak bo'ladi; bunday oilaning psixologik-pedagogik tayyorligiga mos tushuvchi malakaning mavjudligi, bu oila xizmatlariga haq to'lanishi; bolaning oilada bo'lish vaqti qabul qiluvchi ota-onaning ish staji muddati hisoblanishi va boshqalar.

Bola vaqtincha qabul qiluvchi oilada uning keyingi taqdiri xal bo'lgunga qadar yashaydi: o'z oilasiga qaytishi, bolalar uyi, internat yoki boshqa muassasaga yuborilishi. Bolaning o'z oilasiga qaytib kelishi bola oiladan ajratib olingan sabablarning bartaraf etilishini ko'zda tutadi. Bular ota-onasining davolanishi, oila inqirozining tugashi va boshqalar.

Bolaning bu oilada bo'lish bir oydan bir necha yilgacha cho'zilishi mumkin. Bolaning qabul qiluvchi oilada qisqa muddatli bo'lish o'z oilasida inqirozli holatda, to'satdan ota-onasidan judo bo'lganda bolaga shoshilinch yordam ko'rsatilishini anglatadi. Bolaning qabul qiluvchi oilada uzoq muddat bo'lishi bola o'z oilasining uzoq reabilitatsiya jarayoni yoki boshqa sabablar bilan izohlanishi mumkin.

Vaqtinchalik qabul oilasiga kelayotgan bolalar kontingentining murakkabligini (ijtimoiy qarovsiz, kasallik, jismoniy va ruhiy nuqsonlar) inobatga olib oilalarda bu bolalarning normal rivojlanishi uchun alohida sharoitlar, g'amxo'rlik yaratilishi lozim. Bular bolaga boshdan kechirgan qiyin

vaziyat bilan bog‘liq stress holatidan chiqishga yordam beradi. Bunday oilaning asosiy maqsadi-biologik ota-onalar bilan aloqalarni ushlab turish va bolani o‘z oilasiga qaytarib berish. Agar bolani o‘z oilasiga qaytarishning imkoniyati bo‘lmasa unda uning keyingi taqdiri borasida sud qarori chiqmaguncha vaqtinchalik qabul oilasida bo‘lib turadi. Aslida bunday oila biologik oilada biror-bir inqirozli vaziyat yuzaga kelganda “tez tibbiy yordam” vazifasini bajaradi.

Qabul qiluvchi oila institutining joriy qilinishi avvalambor bunday oilalarni tanlab olish, ularni bu faoliyatga tayyorlashning effektiv mexanizmini ta‘minlaydigan normativ-huquqiy bazaning yaratilishini talab qiladi. Qabul qiluvchi oilalar va ular vazifalarining farqlanishiga qaramay ijtimoiy pedagogning bu oilalar bilan ish yuritishini belgilab beruvchi bir qator umumiy qoidalarni ajratsak bo‘ladi. Bu faoliyatni bir qator bosqichlarga ajratsak bo‘ladi: oilalarni tanlash, ota-onalarni o‘qitish, bolalar ta‘lim-tarbiyasi masalasi bo‘yicha faoliyatlarining patronajini o‘tkazish va boshqalar. Shuningdek, ijtimoiy pedagogning faoliyati doim boshqa mutaxassislar- ijtimoiy ishchilar, shifokorlar, psixologlar, defektologlar bilan hamkorlikda bo‘ladi. Ijtimoiy pedagogik faoliyat har qanday boshqa faoliyat kabi faoliyat maqsadi, sub‘ek va ob‘ekti, funksiyalari, tashkil qilish metodlari va usullari bilan aniqlanadi. Qabul qiluvchi oila bilan ijtimoiy pedagogik ish yuritishning maqsadi-oilada bolani normal tarbiyasi va rivojlantirish. Uning sub‘ektlari yuqorida sanab o‘tilgan mutaxassislardir.

Faoliyat obiekti oila va bola hisoblanadi. Qabul qiluvchi oila bilan ijtimoiy pedagogik ish yuritishni bir nechta bosqichlarga ajratib, bu bosqichlarda ijtimoiy pedagog faoliyatining funksiyalarini belgilasa bo‘ladi.

Birinchi bosqich qabul qiluvchi ota-onalarni qidirish bilan bog‘liq. Bu mas‘uliyatni bo‘ynilariga olmoqchi bo‘lgan shaxslar ariza bo‘lib unda o‘z familiya, ismlari, yashash manzili, uy telefoni, bolalarining yoshi, qaysi jinsdagi va necha yoshli bola olmoqchiligi, bola bilan qancha muddat birga bo‘lishlari va boshqalar ko‘rsatilgan bo‘ladi. Bu bosqichda ijtimoiy pedagog axborot funksiyasini bajarib, boshqa mutaxassislar bilan birgalikda so‘rovnoma o‘tkazishadi.

Ikkinchi bosqichda ariza topshirgan nomzodlarga anketa yoki boshqa bir hujjatni to‘ldirishni taklif qilishadi. Unda bo‘lajak ota-onalar oila tarixini bayon etishadi. O‘z turmush tarzlarini, oila a‘zolarining diniy mansubligini, turmush o‘rtoqlarning sog‘ligi holatini, moddiy holatlarini, oilaga bola qabul qilish sabablarini xarakterlab berishadi. Anketa yoki axborot xaritasini ijtimoiy

pedagog yana o'sha mutaxassislar bilan birgalikda ishlab chiqadi. Shunday qilib potensial qabul oilasining oldindan tashxis qo'yiladi.

Uchinchi bosqich oila, bolalar uyi yoki bola joylashgan boshqa muassasaga ilk tashrifdan iborat. Bu bosqichda ijtimoiy pedagog bola hamda qabul qiluvchi oila o'rtasida vositachilik vazifasini bajaradi. U bolani kuzatadi, uning tarbiyasi bilan shug'ullanayotgan shaxslar bilan suhbatlar o'tkazadi.

To'rtinchi bosqich oila va uning atrofdagilarni yaxshilab o'rganishni talab qiladi (chuqurlashgan tashxis). Ijtimoiy pedagog bo'lajak ota-onalar tomonidan to'ldirilgan anketa va ariza bilan tanishib chiqib, bevosita oila bilan tanishadi, oila a'zolari bilan suhbatlar o'tkazadi, undagi pedagogik iqlimni, oila a'zolarida yomon odatlar borligini va boshqa jihatlarni aniqlaydi. So'ngra ijtimoiy pedagog boshqa mutaxassislar bilan birgalikda oilaning yaqin atrofdagilarini (qo'shnilar, hamkasblar, do'stlar) o'rganib chiqadi. Bu suhbat yoki maxsus ishlab chiqarilgan anketalar yordamida bajarilishi mumkin.

Beshinchi bosqich bo'lajak ota-onalarning ilk o'qitish bilan bog'liq bo'lib, unda 2-3 kun mobaynida bola joylashgan muassasada nazariy bilimlar amaliy malaka oshirish o'tkaziladi. Bunda ijtimoiy pedagog ta'lim beruvchi funksiyasini bajaradi, kirish kurs dasturini ishlab chiqadi.

Oltinchi bosqich bolani qabul qiluvchi oilaga topshirish bilan bog'liq. Bu holatda asosiy faoliyat vasiylik va adliya organlari tomonidan bajariladi. Bolani oilaga topshirgan vaqtdan boshlab ijtimoiy pedagog patronaj o'tkazish funksiyasini bajaradi. Bolaning qabul qiluvchi oilasiga adaptatsiyasi boshlanadi. Bu esa ham bola ham ota-onalarga muammolar tug'diradi. Shuning uchun bu bosqichda kirish kursining davomli bo'lishi ota-onalarni o'qitishning chuqurlashtirilgan kursi o'tiladi. Ijtimoiy pedagog boshqa mutaxassislar bilan birgalikda yangi dasturni ishlab chiqadi. Qabul qiluvchi oilada ota-onalarni o'qitish mazmuni ko'p holatlarga bog'liq-bolani qanday oila bolalikka oldi (ko'p bolali, bolasiz, ota-ona bir kishi hisoblanadigan), qabul qiluvchi ota-onaning yoshi, bolalikka olishga undagan sabablar, oilaga qabul qilishgan bolaning shaxsiyati (yoshi, jinsi, biologik ota-onalarining bor-yo'qligi) kabilarni o'rganadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 12.02.2019-yil "Yetim bolalar va ota-onasining qaramog'idan mahrum bo'lgan bolalarni ijtimoiy himoya qilishni

E- Global Congress

Hosted online from Dubai, U. A. E., E - Conference.

Date: 30th September 2023

Website: <https://eglobalcongress.com/index.php/egc>

ISSN (E): 2836-3612

kuchaytirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4185-sonli Qarori.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 30.09.2019-yil “Yetim bolalar va ota-ona qaramog‘idan mahrum bo‘lgan bolalarni joylashtirishning muqobil shakllarini tanlash, oila institutini mustahkamlash hamda ijtimoiy yetimlikning oldini olish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 824-sonli Qarori.

3. Aripova A.X. Yetim hamda ota-ona qaramog‘isiz qolgan bolalarni hayotda o‘z o‘rinlarini topishlari maqsadida xorijiy tajriba implementatsiyasi. Oriental Renaissance: Innovative, R VOLUME 1 | ISSUE 5 educational natural and social sciences. ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor SJIF 2021: 5.423.